

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשות ויקהל-פקודי, תשע"ג
מספר 1008מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על תקנות המפורסמות לשליח הציבור

אהרן ארנד

בכל מקום בעולם שבו מתקבצים יהודים הם יכולים לבנות בית כנסת ולהתייחד בו עם קונם בתפילה ובלמוד תורה. בזה דומה בית הכנסת למשכן, שנדד עם עם ישראל במסעותיו במדבר, יותר מלבית המקדש, שהייתה לו כתובת קבועה בירושלים.¹ להלן יוקדשו הדברים לנושא אחד השייך לעולם בית הכנסת.

ישנן הלכות הנוגעות לשליח הציבור המנהיג את הקהל בתפילה: לאישיותו, למראהו החיצוני ולסדרי התפילה שעליו לכוון בהם את הציבור. למשל, ב"שלחן ערוך" יש סימן שלם (או"ח, נג) שתוכנו "דין הראוי לירד לפני התיבה". בבתי כנסת רבים ההנהלה מנסחת תקנון מנהגים ובו גם הוראות לחזן. התקנון בדרך כלל מצוי אצל מקצת חברים, אך רוב המתפללים אינם מכירים את כל פרטיו.² יש בתי כנסת שבהם מפרסמים הוראות בכתב בצמוד למקום עמידת החזן: ליד עמוד החזן או עליו (אצל בני אשכנז) או על הבימה (אצל עדות המזרח). פרסום ההוראות אל מול פני החזן נועד ליידע אותו ולעוררו ביתר תוקף למנהגי בית הכנסת. הדבר גם חוסך טרחה מן הגבאים.

יש המפרסמים ליד עמוד החזן רק הוראה אחת שעניינה נוסח התפילה, כגון: "השליח ציבור חייב להתפלל בנוסח חב"ד בסידור תהילת ה'" או "נוסח התפילה על פי שליח הציבור". פחות מצויה הוראה הנוגעת ללבוש החזן, כגון: "שליחי הציבור מתבקשים להתעטף בטלית ולהתפלל בלבוש הולם בשחרית, במנחה ובערבית".³ אך יש המפרסמים סדרת הדרכות לשליח הציבור ובהן מחמירים בדרישות לניגוש אל הקודש. לעתים הן מועתקות מתקנון בית הכנסת.

אין תשובה חד-משמעית לשאלה היכן ניתן למצוא נוהג זה, אך נראה שהוא עשוי להיות במקום שבו יש הקפדה יתרה על מנהגים ובבית כנסת שרבים מפקודיו אינם חברים בו אלא מתפללים מזדמנים ('שטיבלאך'), וקיים חשש שאחד מהם ייגש לעמוד בלא שיידע את מנהגי המקום. להלן נציג שלושה קובצי תקנות לשליח הציבור שנקבעו על עמוד החזן: אחד בבית כנסת חרדי בנוסח ליטאי ושניים בבתי כנסת של חסידים.

1. בבית הכנסת האשכנזי "משאת מרדכי" בבית שמש תלו בשנת תשס"ח דף תקנות המונעות מרבנים מלשמש שליח ציבור, ולמעשה על הניגוש להיות ממוצא אשכנזי וקרוב לוודאי שעליו להשתייך למגזר החרדי. להלן נוסח התקנות:

תקנות לש"ץ בבית הכנסת

- נוסח התפילה הוא נוסח אשכנזי וההברה היא אשכנזית, הן לתפילות והן לקריאות.
- אין לעבור לפני התיבה כש"ץ בכל התפילות בשבת ובחול בלא רשות הגבאים.

* ד"ר אהרן ארנד מרצה במחלקה לתלמוד.

¹ ראו ר"י זקס, רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו: מורשת הדת העתיקה בעולם, ירושלים תשס"ז, עמ' 115-116.

² על תקנות לש"ץ ראו א' ארנד, "תקנות בתי הכנסת בדורות האחרונים", כנישתא, 3 (תשס"ז), עמ' מט-נ.

³ ההוראה הראשונה כתובה על דף בבית הכנסת "אור צבי ומנוחה" של חסידי חב"ד בבית שמש. השנייה חרוטה על לוחית בבית הכנסת בקניון מלחה בירושלים. השלישית חרוטה על לוחית בשטיבל בשכונת קטמון בירושלים.

- ג. אין לעבור לפני התיבה וקריאת התורה כשליח ציבור, בלי מלבוש עליון וכובע עליון.² [בשחרית לבוש בחליפה וראשו עטוף בטלית, במנחה וערבית בחליפה וכובע].
- ד. לא יעבור לפני התיבה בחול המועד, בימי הספירה ובין המצרים, מי שאינו נוהג לגבי תפירת וגילוח בהתאם למבואר בשולחן ערוך.
2. בית הכנסת של חסידי אמינו בשכונת בית-וגן בירושלים מתפקד כ'שטיבל'. בשנת תשל"ח קבעו בו תקנות לשליח הציבור. הן נחרטו על לוחית קטנה והוקדשו לנוסח התפילה וללבוש החזן. להלן נוסחן:

חובה על השליח ציבור

א. להתפלל נוסח ספרד. ב. לחבוש כיסוי עליון נוסף על הכיפה. ג. בשחרית: להתעטף בטלית מלבד החליפה. ד. במנחה ומעריב: להתעטף בבגד עליון. ה. במעריב: להתחיל שיר המעלות, חצי קדיש, והוא רחום...

אין רשות להתפלל לפני העמוד ללא קיום הנ"ל.

הגבאים

3. בבית הכנסת של חסידי סקווירא בשכונת מקור-ברוך בירושלים היה בשנת תש"ס דף הוראות על פי מנהג סקווירא. קובץ דרישות זה מפורט משני קודמיו, שכן יש בו לצד דרישות משליח הציבור גם הדרכות רבות על סדרי התפילה והוראות לבעל הקריאה ולאומר הקדיש. דרישות סקווירא משליח הציבור חמורות, ולמעשה רק חסיד יכול לשמש בו חזן. להלן התקנות עם מעט הערות הבהרה.

מנהגי סקווירא בתפילות חול ושבת קדש השייכים בעיקר להחזן ובעל קורא והאומר קדיש

הגשה לתיבה להיות חזן:

1. מגדל זקן ובלא בלורית.³
2. הלך למקוה לפני התפילה.⁴
3. יש לו אבנט (לא מאותו בגד כמו חאלאט או קפטן פרחוני).⁵
4. מתפלל נוסח ספרד בהברה אשכנזית.
5. רצוי שיהיה נשוי.⁶

סדר התפילה

1. תחנון אומרים בכל יום, כולל בתפילת מנחה, חוץ מהימים שכתוב בשולחן ערוך⁷ ובנוסף ג' כסלו, י"א טבת, שבוע הוד שבספירה.⁸
2. אומרים סליחות בה"ב.⁹
3. לדוד ה' אורי אומרים אחר תחנון לפני קדיש.¹⁰
4. תוקעים בחדש אלול תש"ת תר"ת תשר"ת.¹¹

קריאת התורה

1. במנין שאין שם לוי עולה לתורה ישראל (ולא כהן שיעלה במקום לוי).¹²

² על חבישת כובע עליון ראו: י' זימר, **עולם כמנהגו נוהג**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 32.

³ על הַקָּנָן בחסידות ראו: **עולם כמנהגו נוהג** (הערה 4), עמ' 54-63. על ההתנגדות לבלורית ראו: צ"ה ווייס, **הררים התלויים בשערה**, ברוקלין תשס"ד, עמ' ריא-ריב.

⁴ בקומה התחתונה של בית הכנסת הזה יש מקווה. וראו ח' זוסקינד, "נהרא נהרא ופשטיה: הטבילה במקוה כהכנה לתפילה ולשם תוספות טהרה בעולם החסידות", **היכל הבעש"ט**, ניסן תשס"ו, עמ' מד-ע. על מנהג סקווירא ראו שם, עמ' סו-סז.

⁵ "אבנט" – מעין חגורה הנקשרת על מותני החסיד כהכנה לתפילה; "חאלאט" – בגד עליון פשוט דמוי חלוק המקובל אצל חסידים; "קפטן" – חלוק פסים שלובשים חסידים ירושלמים. ראו: א' ורטהיים, **הלכות והליכות בחסידות**, ירושלים תשמ"ט, עמ' 73; אסתר מוצ'בסקי-שנפר, **חסידים: לא רק שחור-לבן**, ירושלים 2012, עמ' 88, 97, 118.

⁶ ראו ש' רייסקין, **הרווק בהלכה ובמנהג**, עבודת גמר, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ד, עמ' 20-32.

⁷ ראו ר"י קארן, **שלחן ערוך**, אורח חיים, סימן קלא, סעיפים ג-ז.

⁸ ג' בכסלו – יום פטירת האדמו"ר ר' אברהם יהושע השל טברסקי בשנת תרמ"ז; י"א בטבת – "פורים מז'בוז", שבו ניצלו יהודי מז'בוז מפרעות חמילנצקי. שבוע הוד שבספירה – השבוע המתחיל ב"ד באייר. ראו: א' קעסטנבוים, **פרדס אליעזר: פסח שני, ל"ג בעומר, שבועות**, ברוקלין תש"ס, עמ' קנז-קע.

⁹ בימים שני, חמישי ושני הראשונים בחודשים מרחשון ואייר נהגו לומר סליחות ויש שגם התענו.

¹⁰ ראו: י"י אונגר, **לוח מעגל השנה: סקווירא**, ניו יורק תשס"ז, עמ' שיד. מנהג סקווירא לומר מזמור זה מר"ח אלול עד שמיני עצרת בשחרית ומנחה קודם חצי קדיש שאחרי תפילת העמידה. וראו א' קעסטנבוים, **פרדס אליעזר: ראש השנה**, ברוקלין תש"ס, עמ' קא.

¹¹ נראה שיש כאן טעות סופר. **בלוח מעגל השנה** (הערה 12), עמ' שיד, כתוב שהמנהג הוא לתקוע תשר"ק תש"ת תר"ת.

2. העולה לתורה עולה עם אבנט וכמו כן הבעל קורא.

נוסח התפילה

1. בכל קדיש אומרים "קץ משיחיה"¹³.
2. בקדושת שחרית אומרים "ברוך יאמרו".
3. בקדושת מוסף אומרים "משבחים ואומרים"¹⁴.

ראש חודש

1. חולצין תפילין אחרי קריאת התורה לפני אשרי ובא לציון.
2. מחזירין הספר תורה לפני חליצת התפילין.¹⁵
3. אחר מוסף אומרים אנעים זמירות עם פתיחת הארון.¹⁶

בקבצי התקנות דלעיל מצויות הוראות בעיקר ביחס לנוסח התפילה וללבוש החזן. מעניין שלא נזכרת בהם דרישה כלשהי הנוגעת לדרך אמירת התפילה, כגון שיבטא החזן את המילים כתקן, שיאמרן בקצב סביר, שלא יאריך מדי בניגונים ושיימנע מלכפול התיבות. אך היו שפרסמו דרישה בעניין זה. למשל, בהוראות שהונחו על בימת בית הכנסת "כסא רחמים" לעולי פרס בשכונת נחלת ציון בירושלים נכתב, בין השאר, שעל שליח הציבור לקרוא את פרשיות שמע במתינות.¹⁷

¹² ראו מנהגים דק"ק וורמיישא לר' יוזפא שמש, מהדורת ב"ש המבורגר וי' זימר, א, ירושלים תשמ"ח, עמ' מא.

¹³ ראו מ' חלמיש, הקבלה בתפילה בהלכה ובמנהג, ירושלים תש"ס, עמ' 619-626.

¹⁴ ראו: לוח מעגל השנה (הערה 12), עמ' קו. אמירת "ברוך יאמרו" בשחרית ו"משבחים ואומרים" במוסף היא מנהג יוצא דופן. וראו הלכות (הערה 7), עמ' 129.

¹⁵ ראו ר"א אבלי, מגן אברהם על שלחן ערוך או"ח, סי' כה ס"ק ל. וראו הלכות (הערה 7), עמ' קו.

¹⁶ היו שאמרו אנעים זמירות בכל יום, היו שאמרו בשבת בלבד, והיו שלא אמרוהו. ראו: ב"י טויסיג וי' גולדהבר, מנהגי הקהילות, ב, ירושלים תשס"ה, עמ' קלב-קלה. בסקווירא אמרוהו בראש חודש, ראו הלכות (הערה 7), עמ' קו, והוא מנהג יוצא דופן.

¹⁷ כך מסר לי ר' אביחי דנינו. וראו מאמרי (לעיל הערה 2), עמ' מט הערה 28.